

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Flexibele burgers? Amsterdamse jongvolwassenen over lokale en nationale identiteiten

van der Welle, I.C.

Publication date
2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Welle, I. C. (2011). *Flexibele burgers? Amsterdamse jongvolwassenen over lokale en nationale identiteiten*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 2

GRENZELOOS & BEGRENSD

De verschuivende betekenis van nationale
identiteit en staatsburgerschap

2. GRENZELOOS & BEGRENSD

De verschuivende betekenis van nationale identiteit en staatsburgerschap

Internationaal toerisme, internationale migratie, wereldwijde economische vervlechtingen en uitgebreide mogelijkheden op het gebied van internationale communicatie, om een paar aspecten te noemen, zorgen voor verbindingen tussen mensen en verschillende plaatsen op de wereld. De mogelijkheden om internationale contacten te behouden zijn toegenomen en de kosten drastisch verminderd. Vliegtickets zijn goedkoper geworden en via internet bellen naar de andere kant van de wereld kost bijna niets. De culturele diversiteit binnen landsgrenzen is toegenomen en een steeds grotere groep heeft meer dan één staatsburgerschap. Staatsgrenzen verliezen aan belang omdat de fysieke en virtuele mobiliteit van mensen toeneemt. Hierdoor vallen territorium, identiteit en staatsburgerschap lang niet altijd samen. Het samenvallen van deze aspecten was overigens nooit een gegeven, maar het is tegenwoordige minder vanzelfsprekend geworden. Een wereld van *flows*, gekenmerkt door een grote internationale mobiliteit van mensen, goederen en ideeën, betekent niet per definitie een wereld zonder staten of grenzen. Nationale staten staan bijvoorbeeld nog steeds centraal in onze opvattingen over waarin nieuwkomers moeten integreren. In discussies over integratie gaat het nog altijd om hoe je een goede burger van Nederland, Duitsland of Frankrijk wordt en niet hoe je een goede Europeaan of Amsterdammer wordt. En voor vluchtelingen zijn nationale grenzen nog heel tastbaar. De band tussen staatsburgerschap, identiteit en territorium is echter geen gegeven. Er is sprake van een continue herdefiniëring van nationale soevereiniteit.

Het eerste deel van dit hoofdstuk doorgrond de complexe relatie tussen staatsburgerschap, territorium en identiteit door te kijken naar de rol van de nationale staat en de invulling van nationale identiteit en staatsburgerschap. Het belicht twee tegengestelde ontwikkelingen: de splitsing van de traditionele eenheid van staatsburgerschap, territorium en de nationale identiteit enerzijds en een neo-nationalistische trend anderzijds. Het tweede deel van dit hoofdstuk verkent allereerst de identificatie van onderaf en de manier waarop mensen in een transnationale wereld invulling geven aan nationale identiteit en burgerschap. Daarna komt het identificatieproces van jongeren aan bod. Jongvolwassenen zijn bij uitstek een groep die zich relatief vaak tijdelijk of permanent in het buitenland vestigt. De 'modale emigrant'

uit Nederland vertrekt voor het dertigste levensjaar (Van Dalen & Henkens 2008) en ook vluchtelingen en immigranten die naar Europa komen zijn relatief jong (Klaver & Van der Welle 2009). Tegelijkertijd is ook een grote groep jongvolwassenen behoorlijk honkvast. Degenen die de stap zetten hun geboorteland te verlaten zijn altijd nog een kleine minderheid. Dit betekent overigens niet dat de blijvers niet worden beïnvloed door de toegenomen internationale migratie. Stedelijke jongeren groeien op in steden waar geen enkele etnische groep een duidelijke meerderheid vormt. Ook binnen de groepen is er een enorme diversiteit, bijvoorbeeld in generaties, verblijfstitels en leeftijden. Kinderen van migranten, al zijn zij zelf niet gemigreerd, groeien wel op met twee culturen en er zijn mogelijkheden te over om relaties met mensen in het herkomstland van de ouders aan te gaan en te onderhouden. Wat betekent het opgroeien in de superdiversiteit van de stedelijke omgeving voor het identificatieproces? Het laatste deel van dit hoofdstuk beantwoordt deze vraag vanuit twee benaderingen: een integratie- en een transnationaal perspectief.

2.1 HERDEFINIËRING VAN DE NATIONALE SOEVEREINITEIT

In een wereld waar het overschrijden van nationale grenzen steeds gemakkelijker wordt en ook problemen zoals terrorisme en milieuvervuiling zich duidelijk niet houden aan nationale grenzen, doemt steeds vaker de vraag op hoe belangrijk de nationale staat nog is. Een voortdurend proces van *deterritorialisering* verandert de aard van het Westphalische model van staatspolitiek. Exclusieve staatsoevereiniteit wordt ondermijnd op drie aspecten: controle, het toekennen van rechten en plichten, en identiteit (Dijkink, te verschijnen). Nieuwe netwerken en verbanden ontstaan en die tartten het belang van de nationale staat. Tegelijkertijd is er een tegengestelde trend waarneembaar die wel wordt aangeduid als *renationalisering* (Pries 2009) of *neo-nationalisme* (Dijkink & Van der Welle 2009). Dit betekent een herbevestiging van exclusieve staatsoevereiniteit op de drie hierboven genoemde aspecten van staatsoevereiniteit.

Deterritorialisering en denationalisering

In zijn veel besproken artikel over territorialiteit stelt Ruggie (1993) dat het samenvallen van alle autoriteiten in een soevereine natiestaat is achterhaald. Er is sprake van een splitsing tussen territorium en autoriteit. Dit betekent dat veel minder dan voorheen activiteiten kunnen worden teruggebracht tot

één territorium, tot één nationale soevereine staat. Multinationals en NGO's onttrekken zich aan controle van staten en bevoegdheden worden van de nationale staat overgeheveld naar de Europese Commissie of gedecentraliseerd naar de lokale staat (Dijkink & Knippenberg 2001:18). Dit beperkt de controle mogelijkheden van de nationale staat.

Staatsburgerschap is een belangrijk middel voor natievorming door de exclusieve rechten en plichten die erbij horen. Met staatsburgerschap kan een staat verschil te maken tussen binnen en buiten, tussen wie erbij hoort en wie niet. In het toekennen van staatsburgerschap is steeds minder sprake van exclusieve nationale soevereiniteit. Er is een verschuiving gaande naar een universeel mensenrechtendiscours ten koste van rechten exclusief verbonden aan het lidmaatschap van een nationale staat. Verschillende internationale verdragen, zoals het *Verdrag tot beperking van Staatloosheid* (1961) en het *Europees Verdrag inzake Nationaliteit* (1963, 1977, 1997), hebben het individuele recht op burgerschap versterkt, ten koste van het exclusieve recht van de staat om de regels ten aanzien van staatsburgerschap te bepalen (Faist 2007: 175). Deze verdragen zetten natiestaten onder druk om bepaalde rechten ook toe te kennen aan inwoners die formeel geen staatsburgers zijn. Soysal (1994) wijst op de opkomst van een nieuwe vorm van burgerschap, een postnationaal burgerschap. Het nationale model van burgerschap verliest terrein aan een meer universeel model van lidmaatschap. Rechten die voorheen gebaseerd waren op nationaal staatsburgerschap, kennen staten ook toe op grond van verblijf (Soysal 1994). Hierdoor wordt het onderscheid tussen *insiders* en *outsiders*, of staatsburgers en vreemdelingen, minder scherp. Hammar (1990) introduceerde het begrip *denizen*, een combinatie van de woorden *deny* en *citizenship*, voor vreemdelingen met een permanente verblijfsstatus, die op basis van dit verblijf bepaalde rechten hebben, maar geen staatsburger zijn. Ook de toenemende tolerantie voor dubbele nationaliteiten kan een teken zijn van de afnemende exclusiviteit van burgerrechten. Doordat de kans op internationale conflicten of veiligheidsrisico's als gevolg van dubbele nationaliteiten tot een minimum zijn beperkt, is een algemene trend van acceptatie van dubbele nationaliteiten mogelijk (Spiro 2002). Het toenemende aantal mensen met een dubbele nationaliteit onderstreept deze gedachte. De samenhang tussen identiteit, rechten en staatsburgerschap is daardoor niet langer een gegeven.

Omdat er steeds vaker een mismatch is tussen het territorium waar mensen verblijven en het territorium waarvan zij staatsburgerschap bezitten, zijn er verschillende alternatieven aangedragen voor het verlenen van burgerrechten. Een lokaal of stedelijk burgerschap is één van deze alternatieven. Het definiëren en toekennen van lidmaatschap en rechten gebeurt dan op grond

van verblijf en is losgekoppeld van nationaliteit, met de mogelijkheid om te beschikken over meerdere 'lokale burgerschappen' in verschillende landen (Bauböck 2003). Een ander alternatief is kosmopolitisch burgerschap, waarbij burgers niet alleen vertegenwoordigd door staten maar ook door mondiale besluitvormingsorganen. De verantwoordelijkheid voor mensenrechten zou dan idealiter moeten liggen bij een mondiaal parlement en niet bij nationale staten (Archibugi 2004). Bauböck (2008, 2009) pleit voor een derde alternatief, een *stake-holder* burgerschap, beschikbaar voor iedereen die een permanent belang heeft bij lidmaatschap en politieke participatie in de betreffende samenleving.

Naast uitdagingen op het gebied van controle en het toekennen van rechten en plichten zijn er ook uitdagingen op de identiteitsdimensie van staatsburgerschap. Door de toenemende internationale mobiliteit hebben burgers een grotere affiniteit met gebeurtenissen elders in de wereld. Bijvoorbeeld NGO's, zoals Amnesty International of Greenpeace blijken in staat de internationale publieke opinie te beïnvloeden en transnationaal te mobiliseren. Daarnaast is de samenstelling van de bevolking binnen nationale staatsgrenzen heterogener geworden, waardoor grenzen tussen bevolkingsgroepen vervagen. Mensen zijn niet langer geworteld in één nationale gemeenschap, maar in meerdere (Glick Schiller e.a. 1992, Smith & Guarnizo 1998). Lokale, grensoverschrijdende en universele identiteiten winnen daardoor aan belang boven de nationale identiteit (Dijkink & Knippenberg 2001: 18). Dit roept de vraag op wat het schaalniveau is waarop overheden sociale samenhang en een gemeenschappelijke identiteit zouden moeten nastreven. Grote West-Europese en Amerikaanse steden bieden ruimte aan een enorme culturele diversiteit en bieden daarom de mogelijkheid voor kosmopolitisme van binnenuit, dat bestaande ideeën over de nationale identiteit uitdaagt (Bauböck 2003). Zeker als burgers de nationale identiteitspolitiek als uitsluitend ervaren kan de stedelijke identiteit kan aan belang winnen.

Door snelle en goedkope communicatie via internet, maar ook door de beschikbaarheid van een breed scala aan internationale media kunnen migranten meer dan vroeger de herkomstidentiteit behouden. De nationale identiteit is 'portable' geworden (Sassen 1998: 121). Transnationale ervaringen voeden meer kosmopolitische opvattingen over verbondenheid en betrokkenheid, die de nationale grenzen overstijgen. De leefwereld van veel mensen bestaat uit meer dan één land. Zij leven eerder in een transnationaal dorp (Levitt 2001), dan in een begrensde nationale staat. Aspecten die vroeger nog nauw samenhangen met de nationale identiteit en het nationale

territorium, zoals religie en religiebeleving, kunnen veel minder dan voorheen worden teruggebracht tot een bepaald territorium. Internationale migratie heeft vooral in de grote West-Europese steden gezorgd voor een toename van de religieuze diversiteit. Immigratie uit niet-westerse landen bracht een enorme verscheidenheid aan culturen en religies binnen de Europese landen, zoals het hindoeïsme en de islam. Deze religieuze verscheidenheid heeft, in combinatie met de secularisering van de autochtone bevolking, het religieuze landschap binnen staten veranderd. Moderne staten hebben minder controle en invloed binnen de eigen staatsgrenzen. Dit betekent ook minder controle op de kerken en religiebeleving binnen de landsgrenzen (Henkel & Knippenberg 2005, Dijkink & Knippenberg 2001). Ondanks sterke verschillen tussen Europese staten is er een algemene tendens richting een minder sterke band of samenwerking tussen de staat en de dominante kerk(en) (Knippenberg 2005). Religie als belangrijk onderdeel van de nationale identiteit is dan ook lang niet meer zo vanzelfsprekend als enkele decennia geleden. Op de identiteitsdimensie ondervindt de staat concurrentie van een veelheid aan religieuze instituties die nationale grenzen overstijgen. Door deze deterritorialisering van religie, verslapt de band tussen religie en territorium en kan religie als grensoverschrijdende verbeelde gemeenschap juist aan belang winnen (Henkel & Knippenberg 2005, Yuval-Davis e.a. 2005:516).

Neo-nationalisme

De afbrokkeling van staatssoevereiniteit voedt ook de herbevestiging van de nationale soevereiniteit. Gevoelens van onveiligheid en angst als reactie op de hierboven beschreven trends van *deterritorialisering* wakkeren de roep om het beschermen van de nationale soevereiniteit op de genoemde drie aspecten, controle, rechten en plichten en identiteit aan. Op het moment dat een maatschappelijke kwestie wordt gezien als een veiligheidskwestie, dan wordt het tegelijkertijd een kwestie waarin de staat dringend moet ingrijpen (Kuus & Agnew 2008). Juist in tijden van crisis, of het nu gaat om een multiculturele crisis of een financiële crisis, lijkt de roep om meer protectionisme gerechtvaardigd. De oorlog tegen terrorisme laat duidelijk zien hoe maatschappelijke vraagstukken over etnische minderheden veranderen in veiligheidsvraagstukken, die verregaande beschermingsmaatregelen van de staat rechtvaardigen (Kuus & Agnew 2008: 100). Overheden zetten een scala aan instrumenten in zoals preventief fouilleren, intensivering van grenscontroles en de uitbreiding van mogelijkheden om iemand staatsburgerschap te ontnemen als hij of zij een potentiële bedreiging vormt voor de nationale veiligheid. Door complexe problemen terug te brengen tot een kwestie van nationale

veiligheid krijgt de territoriale natiestaat voorrang ten opzichte van andere schaalniveaus zoals het lokale of globale schaalniveau (ibid.). Het bewaken van en controle op de eigen nationale grenzen krijgt prioriteit.

Ondanks dat verschillende rechten die niet meer exclusief verbonden zijn aan staatsburgerschap is de nationale staat nog altijd belangrijk voor burgerrechten. Stateloosheid is niet voor niets problematisch. *Denizens* beschikken dan misschien over de meeste sociaaleconomische en burgerlijke rechten, over het algemeen hebben zij geen stemrecht. Het *denizenschap* blijft daarmee toch een soort van tweederangsburgerschap (Jacobs 1998). Zolang *denizens* niet naturaliseren, kunnen zij in de meeste landen niet stemmen. Asielzoekers in procedure kunnen ook maar beperkt aanspraak maken op burgerrechten. Zij kunnen wel aanspraak maken op de vrijheid van meningsuiting, maar de regelgeving van het gastland beperkt bijvoorbeeld hun bewegingsvrijheid en hun recht op arbeid (Benhabib 2007). Door beleid dat immigratie aan banden legt en strengere voorwaarden stelt voor het verkrijgen van staatsburgerschap verdedigen nationale staten de grenzen van hun politieke gemeenschap (Benhabib 2007). De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens erkent dan wel het recht van mensen om te emigreren, maar het recht om te immigreren is hierin niet vastgelegd (ibid.). Ook de toenemende tolerantie van staten jegens dubbele betekent niet dat de nationale staat er minder toe doet. Staten hebben over het algemeen minder weerstand tegen staatsburgers die in het buitenland wonen en daar een tweede staatsburgerschap krijgen dan tegen immigranten die naturaliseren en hun oude staatsburgerschap behouden (Faist 2007: 16).

Op de identiteitsdimensies speelt de herbevestiging van de nationale identiteit. In plaats dat staatsburgerschap als cultureel uitsluitingsmechanisme aan belang inboet, lijkt de roep hierom in veel Europese landen juist sterker te worden. Het behouden van het cultureel-etnische karakter van de natie is in West-Europa weer een prominent onderwerp als het gaat om de integratie van nieuwkomers en etnische minderheden in de samenleving. Voorwaarden voor staatsburgerschap zijn in veel West-Europese landen de laatste jaren aangescherpt en de identiteitsdimensie wordt sterker aangezet in de inburgerings- en naturalisatieprocedure. Inburgeringsexamens en naturalisatieceremonies moeten de symbolische betekenis van het staatsburgerschap versterken. Overheden introduceerden of herintroduceerden een afstandsverplichting van de originele nationaliteit bij naturalisatie om dubbele loyaliteiten te voorkomen. Emoties, gevoelens, culturele normen en waarden, culturele symbolen en tradities, spelen weer een centrale rol in discussies over sociale integratie (Tonkens e.a. 2008). De roep om verdediging

van de nationale cultuur blijkt vaak samen te gaan met gevoelens van onveiligheid. Identiteitskwesaties en het voortbestaan van de nationale cultuur staan over het algemeen centraal in discussies over nationale veiligheid (Kuus & Agnew 2008: 99).

Ook kan de nationale invloed uitoefenen op het ontstaan van transnationale identiteiten. Sommige staten zijn actief betrokken bij het ondersteunen en vormgeven van transnationale identiteiten en het behouden van de loyaliteit van hun migranten (Gamlen 2006/2008a, Brand 2005, Koslowski 2005). Emigratielanden verwachten niet langer dat hun emigranten zullen terugkeren en proberen daarom op afstand invloed uit te oefenen door middel diasporavorming en de integratie van de diaspora. Bij diasporavorming gaat het om beleid dat de band met de 'expats' bevestigt en erkent zoals: onderwijs in taal en cultuur, aandacht voor de groep in de media, uitgebreide consulaire activiteiten en het oprichten van een speciaal ministerie. Bij beleid gericht op de integratie van de diaspora gaat het om het verstrekken van rechten (dubbele nationaliteit, stemrecht, vertegenwoordiging in politieke arena) en plichten (belasting, investeringen, militaire dienst) aan de diaspora. Op deze manier proberen staten transnationale identiteiten te sturen.

Grenzeloos en begrensd: parallele trends

De complexiteit van internationalisering kan niet worden teruggebracht tot een elkaar uitsluitende tweedeling tussen een grenzeloze wereld en een begrensde wereld van nationale staten. Een dergelijke tweedeling negeert de complexe relaties tussen schaalniveaus, de begrenzing van transnationalisme en de globalisering van binnenlandse politiek. De afbrokkeling van de nationale soevereiniteit en de herbevestiging van de nationale soevereiniteit moeten dan ook niet worden gezien als elkaar uitsluitende processen. Deze twee processen bestaan naast elkaar en beïnvloeden elkaar, waardoor er sprake is van een continue herdefiniëring van de nationale soevereiniteit (Dijkink & Van der Welle 2009, Agnew 2005). Het betekent ook dat er nieuwe vormen van territorialiteit ontstaan, waarbij relaties tussen staten zich niet alleen afspelen op inter-staatsniveau maar ook tussen regio's of tussen steden. Deze nieuwe vorm van internationale relaties komt bijvoorbeeld terug in een term als glocalisering (Robertson 1995, Swyngedouw 1997). Globalisering en lokalisering zijn dan niet elkaar uitsluitende, maar elkaar aanvullende trends. Staten voeren een internationaal beleid via de regio's of steden. De verschuivende betekenis van de nationale identiteit en staatsburgerschap roept vragen op over de relatie tussen territoriale identiteiten. Het verdere hoofdstuk richt zich, na een korte verkenning van identiteitsvorming, op de relatie tussen

de nationale identiteiten onderling en tussen de nationale identiteit en andere territoriale identiteiten.

2.2 IDENTIFICATIE EN TERRITORIALE KADERS

De nationale identiteit is belangrijk voor de legitimiteit van de nationale staat. Identiteit verwijst in dit geval niet zozeer naar het unieke aan een persoon, maar juist naar de verhouding tussen het individu en de omringende samenleving, naar het behoren tot een bepaalde groep en een gemeenschappelijke groepsidentiteit (Verkuyten 2005). Het is een sociale identiteit die betekenis krijgt van bovenaf door instituties als de overheid, nationale media en het onderwijs en van onderaf door ontmoetingen, participatie en ervaringen. Het begrip identiteit kan verwijzen naar verschillende soms tegenstrijdige noties.

Allereerst kan een identiteit verwijzen naar relationele of naar categoriale aspecten. Iemand kan zichzelf of iemand anders identificeren op grond van relaties met anderen (familierelaties, vriendschap etc.). Aan de andere kant kan iemand zichzelf (of iemand anders) identificeren op grond van een bepaalde sociale classificatie, bijvoorbeeld sociale klasse, ras, etniciteit, nationaliteit of staatsburgerschap (Brubaker & Cooper 2000:15). Ten tweede kunnen identiteiten verwijzen naar vastomlijnde combinaties van gedragingen, overtuigingen en voorkeuren, maar tegelijkertijd zijn identiteiten continu in beweging. Hun betekenis verandert door ontmoetingen en ervaringen. Wat het betekende om katholiek te zijn in de vorige eeuw was anders dan wat het anno 2010 betekent. Ten derde kunnen identiteiten verwijzen naar een eigen keuze of naar opgelegde aspecten. Een sociale identiteit is de uitkomst van contacten tussen mensen, iemand kan zich identificeren met een bepaalde groep of door anderen met deze groep worden geïdentificeerd. Dit proces kan conflictueus zijn. Het kan zijn dat iemand zich niet herkent in de identiteit die anderen hem of haar opleggen. Ten vierde kunnen identiteiten zowel verwijzen naar erfenissen uit het verleden, als naar het heden en plannen of wensen voor de toekomst. Een identiteit kan berusten op de migratiegeschiedenis van ouders, maar ook op nieuwe activiteiten of een andere levensfase. Tot slot kunnen identiteiten een andere betekenis hebben of andere prioriteit krijgen afhankelijk van de plaats of situatie waarin iemand zich bevindt. Op onbekend terrein, bijvoorbeeld op vakantie in het buitenland, kan iemand zich meer bewust zijn van de eigen nationale identiteit. En een religieuze identiteit kan belangrijker worden na emigratie. De religie fungeert dan als een houvast in een nieuwe onbekende samenleving.

Juist deze tegenstrijdigheden maken het bestuderen van het identificatieproces interessant. Dit proces bevat verschillende elementen, zoals betekenisgeving, prioritering, verwachtingspatronen, identificatiebarrières en de rol van plaats. Hieronder wordt het algemene identificatieproces eerst verder toegelicht en daarna worden territoriale identiteitsvorming en de relatie tussen territoriale identiteiten bekeken.

Identificatieprocessen: machtsverschillen, verwachtingspatronen en prioritering

Bij zelfidentificatie staat de eigen keus centraal en hoe een individu zichzelf plaatst ten opzichte van anderen. Bij identificatie door anderen gaat het om opgelegde identiteiten, dat wil zeggen hoe iemand wordt gezien en geclassificeerd door anderen. Zelfidentificatie en identificatie door anderen vallen niet per definitie samen. Iemand kan zich identificeren met een bepaalde groep, maar door anderen niet als lid van die groep worden gezien. Ook kan het zijn dat iemand zich niet herkent in de categorie waar hij of zij door anderen wordt ingedeeld. In de meeste gevallen zijn er beperkingen in de keuzevrijheid. Er zijn bepaalde identificatiebarrières, die moeilijk te elimineren zijn. Zoals Bradley (1996:212) benadrukt kunnen slechts weinigen kiezen om Engels, man en lid van de middenklasse te zijn, als zij zijn geboren als Indiër, vrouw en in een familie van arbeiders (Bradley 1996: 212). Machtsverschillen beperken de individuele keuzevrijheid. De staat bijvoorbeeld is nog altijd een belangrijke identificeerder, met de macht om te categoriseren en te bepalen wie erbij hoort en wie niet. Dergelijke categorisering is geen vaststaand gegeven en kan wel van onderaf worden betwist. Zelfs als er sprake is van zeer ongelijke machtsverhoudingen, waarbij een bepaalde classificatie wordt opgelegd met verstreckende gevolgen, denk bijvoorbeeld aan slavernij of de onaanraakbaren (*Dalits*) in India, kan de classificatie van onderaf een andere betekenis krijgen toegedicht. De term geuzennaam verwijst naar een dergelijk identificatieproces. De groep neemt een naam die oorspronkelijk fungeerde als een negatieve classificatie over, en deze krijgt binnen de groep een positieve betekenis. Naast machtsverhoudingen speelt ook zichtbaarheid een belangrijke rol bij classificatie. De term 'zichtbare minderheden' verwijst naar groepen die er duidelijk anders uitzien dan de meerderheidsgroep, bijvoorbeeld op grond van huidskleur. Deze zichtbare minderheden kunnen moeilijker aan bepaalde classificatie ontkomen, en worden bijvoorbeeld continu benaderd of beoordeeld op grond van hun uiterlijke kenmerken.

Jezelf identificeren *als* lid van een etnische groep betekent overigens niet automatisch dat je jezelf ook identificeert *met* die groep. Dit lidmaatschap kan voor iemand totaal onbelangrijk zijn of verstoken zijn van elke emotionele

betrokkenheid. Jezelf categoriseren als lid van een bepaalde groep kan bestaan zonder gevoelens van verbondenheid of zonder dat het lidmaatschap enige emotionele betekenis heeft (Verkuyten 1999:67). Voor iemand die zich identificeert *met* een etnische groep heeft het lidmaatschap wel degelijk betekenis en zorgt het bijvoorbeeld voor gevoelens van trots of schaamte (ibid.).

Categoriale identiteiten gaan vaak gepaard met bepaalde verwachtingen over het gedrag van de leden. De betekenis van de identiteit is afhankelijk van de omstandigheden en het wisselen van identiteit verandert de verwachtingen. 'Van een zelfde persoon wordt als politieagent iets anders verwacht dan als vader' (Verkuyten 1999: 56). De *labelling* theorie, afkomstig uit de sociologie van afwijkend gedrag (Becker 1963), veronderstelt dat als mensen op een bepaalde manier worden gedefinieerd door anderen dit belangrijke en vaak onvoorziene consequenties heeft voor hun gedrag. Als personen of groepen worden gelabeld als afwijkend leidt dit tot belangrijke en vaak ongewilde gevolgen op het niveau van individueel gedrag (Abercrombie e.a. 2000:189). Bijvoorbeeld, als iemand door anderen langdurig als crimineel wordt bestempeld dan zal het criminele gedrag van deze persoon worden aangewakkerd.

Het is een misvatting het identificatieproces te zien als een *zero-sum game*. Er is niet zoiets als een beperkte hoeveelheid identiteit, zodat sterke identificatie met het één automatisch ten koste gaat van identificatie met het ander. Een sterke etnische identiteit hoeft bijvoorbeeld niet ten koste te gaan van een nationale identiteit. Identiteiten kunnen met elkaar concurreren, conflicteren of probleemloos samenvallen. Soms is er sprake van een hiërarchie van identiteiten, waarbij de ene belangrijker is dan de ander. Door te kijken naar relaties tussen identiteiten en de betekenis die mensen daaraan toedichten kan dit spanningsveld worden belicht.

De relatie tussen territoriale identiteiten

Elke plaats heeft een unieke mix van fysieke elementen (bv. natuur, gebouwen), mensen, symbolen en betekenissen. Iedere plaats heeft zo een unieke persoonlijkheid, kortom een unieke territoriale identiteit. Deze identiteit beïnvloedt de perceptie die mensen hebben van deze plaats en kan van invloed zijn op hun gedrag. Het kan hen beïnvloeden in de keuze ergens wel of niet heen te gaan. Denk bijvoorbeeld aan leuke winkelstraten, probleemwijken en goudkusten. Ook gedragen mensen zich niet overal op dezelfde manier. Zij gedragen zich bijvoorbeeld anders op vakantie dan thuis.

De identiteit van een territorium en de territoriale identiteit van de bewoners worden vaak door elkaar gehaald. De locatie, het klimaat de morfologie van

een plaats, provincie, land, of werelddeel scheppen bepaalde verwachtingen die vervolgens als typerende eigenschappen aan de bewoners worden toegedicht. De hieruit voortvloeiende stereotiepen kunnen zowel positief als negatief zijn. In het geval van negatieve stereotypering op grond van woonplaats wordt ook wel gesproken van territoriale stigmatisering. Hele groepen worden als probleemgroep of risicogroep gezien, omdat zij wonen in een wijk die in de publieke opinie bekend staat als een probleemwijk, bijvoorbeeld jongeren in de *banlieues* in Frankrijk of in de Amerikaanse getto's (Wacquant 2007). De identiteit van het territorium en de territoriale identiteit van de bewoners komen echter niet automatisch overeen (Paasi 1997). Plaatsen hebben een betekenis voor mensen en zij identificeren zich met bepaalde plaatsen. Zij vinden dat zij bij die plaats horen, zij voelen zich daar thuis. Dit is iets anders dan de vereenzelviging tussen persoon en plaats.

Naast een emotionele component hebben territoriale identiteiten, als ze samenvallen met een (lokale, nationale, regionale) staat ook een duidelijke politieke component, het lidmaatschap in een ruimtelijk afgebakende politieke gemeenschap. Idealiter valt deze betekenis samen met een emotionele verbondenheid van de staatsburgers. Een collectieve identiteit, die gevoelens van loyaliteit en verbondenheid opwekt in een politiek afgebakende ruimte (Berezin 2003:13). Eerder in dit hoofdstuk kwam al aan de orde dat dit niet altijd het geval is. Staten kunnen wel allerlei voorwaarden scheppen voor de betekenis van staatsburgerschap, maar zij kunnen niet direct bepalen hoe de burgers staatsburgerschap gebruiken en beleven.

Eén persoon kan zich vele territoriale identiteiten aanmeten en zich identificeren met: de buurt, de woonplaats, het woonland, het herkomstland, Europa, de wereld. Deze identiteiten bestaan niet in afzondering, maar juist in relatie tot elkaar. Ze kunnen mooi in elkaar vallen of met elkaar concurreren. Bij de relaties tussen territoria kan een onderscheid worden gemaakt tussen horizontale en verticale relaties. Bij horizontale relaties gaat het om plaatsen die naast elkaar bestaan, dat wil zeggen op hetzelfde schaalniveau (bv. tussen twee steden). Bij verticale relaties gaat het om identiteiten op verschillende schaalniveaus. Het ene territorium kan dan een onderdeel zijn van het andere: de buurt, ligt in een bepaald stadsdeel, het stadsdeel is onderdeel van een stad en de stad weer van een bepaalde provincie, enzovoorts. In dit geval verschilt vaak ook het abstractieniveau van eigen ervaringen van een bepaalde plaats, naar kennis via overdracht (verhalen van anderen, onderwijs, media).

Bij verticale relaties wordt er vaak vanuit gegaan dat de complementariteit van de identiteiten op de verschillende schaalniveaus overheerst. De metafoer van de Russische matrushkapop, waarin steeds kleiner wordende

poppetjes precies in elkaar passen staat hiervoor symbool. Een stedelijke identiteit past in een regionale identiteit en deze past vervolgens weer in de nationale identiteit. In de verticale hiërarchie is vooral de hegemonie van nationale identiteiten opvallend. Zeker in Europa werd een groot deel van de twintigste eeuw gekenmerkt door de dominantie van nationale identiteiten. Staatsvorming en natievorming hebben veelal geleid tot de verwachting dat burgers de nationale identiteit boven alle andere stellen. Loyaliteit aan de staat gaat voor loyaliteit aan de regio of de stad is de heersende gedachte. De nationale identiteit staat dan aan top van de piramide van in elkaar genestelde identiteiten (*nested identities*, zoals Herb & Kaplan (1999) ze noemen). Deze hiërarchie is echter lang niet overal vanzelfsprekend en onbetwist. Er zijn genoeg voorbeelden die wijzen op een veel complexere verhouding tussen territoriale identiteiten. Regionalisering, transnationale migratie, europeanisering en mondialisering beïnvloeden de verticale relaties. Een complexe relatie tussen de regionale identiteit en de nationale identiteit is er bijvoorbeeld in Spanje (Schrijver 2006). Voor nationalistische Basken die streven naar de onafhankelijkheid van Baskenland is de Baskische identiteit niet probleemloos gerangschikt tussen de lokale en de nationale identiteit. Ook de integratieliteratuur betwist de prominentie van de nationale identiteit. Het klassieke integratiemodel van Berry (1997) onderscheidt vier mogelijke strategieën van migranten in een nieuwe nationale samenleving. Zij kunnen kiezen tussen bindingen aangaan met de oorspronkelijke cultuur of bindingen aangaan met het land van herkomst. Daarnaast kunnen ze gemarginaliseerd raken doordat ze met beiden landen geen binding hebben. Maar veel vaker is het geen of, of verhaal. Migrantengemeenschappen kunnen ook bindingen aangaan met beide culturen. Er ontstaan transnationale, hybride en geïmporteerde identiteiten (Ong 1999, Mitchell 1997, Giampapa 2001, Lang 2005, Berry & Sabatier 2009). Het zijn de grote steden waar deze diversiteit duidelijk zichtbaar is. Migrantengemeenschappen concentreren zich in de grote steden en herkennen zich in de stedelijke diversiteit. Hierdoor kan de stedelijke identiteit aan belang winnen boven de nationale identiteit. Tot slot fungeert een verregaande Europese eenwording in het publieke debat in verschillende Europese landen bovenal als een bedreiging van de nationale identiteit. De Europese identiteit wordt dan niet als overkoepelend gezien, maar als concurrent van de nationale identiteit.

Bij horizontale relaties, tussen identiteiten op een zelfde schaalniveau is het gebruikelijker te benadrukken dat de meervoudige territoriale identiteiten conflicterend kunnen zijn. De ene identiteit gaat ten koste van de andere. Deze relaties zijn nauw verbonden met de mobiliteit van mensen; zij verhuizen,

reizen, emigreren en forensen, waardoor velen zich verbonden voelen met meer dan één land, meerdere steden of regio's. Vooral een combinatie van verschillende nationale identiteiten is interessant. Over het algemeen wordt aangenomen dat in het geval van een dubbele nationaliteit alleen het staatsburgerschap waar men woont actief is. Er is dan geen sprake van twee functionele nationaliteiten, want het extraterritoriale staatsburgerschap slaapt (Faist 2000:202). Tegelijkertijd, kan het extraterritoriale staatsburgerschap ook ongewild actief worden. Een voorbeeld met verstrekende gevolgen zijn de gevallen van *'extraordinary rendition'* waar mensen met de dubbele nationaliteit in bijvoorbeeld de Verenigde Staten werden opgepakt op verdenking van terrorisme en werden uitgezet voor verhoor naar een land in het Midden-Oosten, waarvan zij ook de nationaliteit hadden, waar zij vervolgens werden gemarteld (Stasiulis & Ross 2006). Overheden zijn dus flexibel geworden in hun soevereiniteitsmanagement (Ong 2005, Stasiulis & Ross 2006). Deze flexibele soevereiniteit geeft een nieuwe richting aan de relaties tussen nationale staten onderling en tussen staten en mensen met uiteenlopende burgerschapsstatussen in een tijd van geïntensiverde wereldhandel, mondiale sociale bewegingen en gedeterritorialiseerde oorlog (Stasiulis & Ross 2006). Het betekent onzekerheid over de status van bipatriden in een geïnternationaliseerde wereld en heeft invloed op de manier waarop zij verschillende staatsburgerschappen kunnen inzetten.

Discussies over de voor- en nadelen van een dubbele nationaliteit bieden aanknopingspunt voor de manier waarop bipatride burgers hun nationaliteiten ervaren en inzetten. Burgerschappen kunnen concurreren, elkaar versterkende burgerschappen, of flexibel worden ingezet (Van der Welle 2006, Hansen & Weil 2002, Bauböck 2009).

In het geval van concurrerende burgerschappen gaan twee nationaliteiten niet automatisch geruisloos samen, maar kunnen zij zorgen voor concurrerende loyaliteiten en concurrerende rechten en plichten. Allereerst benadrukken tegenstanders van een dubbele nationaliteit de ondeelbaarheid en exclusiviteit van loyaliteit. Het idee is dat staten in tijden van oorlog en internationale conflicten hun burgers met een dubbele nationaliteit niet kunnen vertrouwen. Tegelijkertijd betekent het onzekerheid voor de burgers op welke staat zij kunnen terugvallen. Daarnaast kunnen rechten en plichten in de ene staat concurreren of zelfs conflicteren met rechten en plichten in de andere staat, bijvoorbeeld op het gebied van familierecht. Zo wordt een in het ene land formeel bevestigde echtscheiding, in een ander land mogelijk niet altijd erkend (Van der Welle 2006).

Een andere invalshoek is het flexibele staatsburgerschap. Bipatride burgers kunnen hun staatsburgerschappen flexibel inzetten en zo aan beperkingen door nationale wetgeving ontkomen. In de context van het mondiale kapitalisme introduceerde Ong (1999) eind jaren negentig de term 'flexibel staatsburgerschap'. Een zakelijke elite heeft behoefte aan een juridische basis in verschillende staten en verzamelt strategisch verschillende paspoorten. Deze zakenmensen zetten burgerschap flexibel in voor het verzamelen van kapitaal en macht. Afhankelijk van de omstandigheden geniet het ene staatsburgerschap de voorkeur boven het andere, en afhankelijk van de situatie doen zij een beroep op de bijbehorende rechten en plichten van het extraterritoriale burgerschap of niet. Naast een zakelijke elite zijn er ook andere groepen die staatsburgerschap strategisch gebruiken. Bijvoorbeeld in Canada brak er in de zomer van 2006 een discussie los over de zogenaamde 'gemaks-Canadezen'.⁵ De term werd in dit geval gebruikt voor de groep Libanezen die ooit in Canada heeft gewoond, het Canadese staatsburgerschap heeft gekregen en vervolgens is teruggekeerd naar Libanon met behoud van het Canadese staatsburgerschap. Het verwijt aan deze groep was dat zij het Canadese staatsburgerschap slechts gebruiken als een vangnet en er alleen een beroep op doen als het gaat om publieke gezondheidszorg en evacuatie in het geval van oorlog. Dit zorgt binnen het woonland ook voor ongelijkheid tussen degenen met de mogelijkheid een beroep te doen op een andere staat en degenen die afhankelijk zijn van de staat waarin zij wonen.

Een positievere kijk op de dubbele nationaliteit benadrukt dat meerdere nationaliteiten veelal prima samen gaan en elkaar positief kunnen beïnvloeden. Een voorbeeld hiervan is het idee dat het toestaan van dubbele nationaliteiten de drempel tot naturalisatie in het woonland verlaagt en daardoor de participatie van burgers in het woonland ten goede komt. Een ander argument is dat bipatride burgers democratische waarden kunnen verspreiden als zij actief zijn in meerdere politieke arena's (Spiro 2002).

⁵ *Canadians of Convenience*; Het parlementslid Garth Turner gebruikte deze term in zijn blog en vervolgens pikte de Canadese pers het op: http://www.garth.ca/weblog/2006/07/Here's_your_torch) en <http://www.garth.ca/weblog/2006/08/07/letter-from-egypt/> (Letter from Egypt).

2.3 JONGEREN EN DE VERSCHUIVENDE BETEKENIS VAN DE NATIONALE IDENTITEIT

Als het gaat om de verschuivende betekenis van de nationale identiteit staan jongeren zijn volop in de belangstelling. Voor overheden zijn jongeren zowel een bron van zorg voor de nationale identiteit en de sociale cohesie, als een blik op de toekomst. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat vooral jongeren vatbaar zijn voor radicalisering (Slootman & Tillie, 2006, Buijs et al, 2006). Tegelijkertijd zijn het de jongerenculturen die tornen aan grenzen van de *mainstream* cultuur. Zij bepalen de toekomstige invulling van de nationale identiteit. Wat betekent de nationale identiteit eigenlijk nog voor jongeren, die tegenwoordig beschikken over de haast onbeperkte mogelijkheden voor internationale communicatie en die opgroeien in steden gekenmerkt door een enorme bevolkingsdiversiteit? De nationale identificatie van jongeren kan zowel vanuit een integratieperspectief, als vanuit een transnationaal perspectief worden bekeken. Een integratieperspectief belicht in hoeverre jongeren, en dan vooral degenen van buitenlandse herkomst zich identificeren met het land waar zij opgroeien. In het transnationale perspectief staan de grensoverschrijdende netwerken van de jongeren centraal en hoe deze nieuwe en hybride identiteiten creëren.

Het nationale integratieperspectief

Beleidsmakers, politici en onderzoekers volgen de integratie van de tweede generatie migrantenjongeren in West-Europa en Amerikaanse op de voet. Zij zien deze jongeren als de graadmeter voor de stand van de integratie van de migrantengemeenschap in de toekomst (Lindo & De Vries 1998). Het sociale integratieproces van jongeren kan in navolging van Esser (2001/2003) worden bekeken aan de hand van vier dimensies: positionering, acculturatie, interactie en identificatie. Positionering betekent de positie die de jongeren verwerven op cruciale maatschappelijke terreinen, zoals het onderwijs of de arbeidsmarkt. Acculturatie verwijst naar het bezitten van de juiste kennis en vaardigheden (bijvoorbeeld de taal en omgangsvormen, normen) om betekenisvol te kunnen participeren in de samenleving. De interactiedimensie houdt in dat er sprake is van contacten tussen de jongeren uit minderheidsgroepen en met de dominante groep in de samenleving. De identificatie dimensie tot slot, verwijst naar de inpassing of uitsluiting van de jongeren in een bestaand sociaal systeem. Het gaat om gevoelens van loyaliteit en verbondenheid met de samenleving, het gevoel erbij te horen en te worden geaccepteerd. Het is bij deze dimensie belangrijk dat jongeren hun 'expressieve behoeften kunnen

verwezenlijken en in staat worden gesteld hun individuele en collectieve identiteit te ontwikkelen' (Engbersen 2009: 62).

Het integratieproces is geen eenzijdig proces, waar alleen nieuwkomers of minderheidsgroepen een inspanning moeten leveren. Integratie confronteert ook de dominante groep met culturele veranderingen. Een multiculturele samenleving kent ingebouwde spanningen tussen de verschillende dimensies van sociale integratie. Sociale normen begrenzen bijvoorbeeld dat manier waarop groepen uiting kunnen geven aan hun identiteit en stellen voorwaarden aan integratie op de arbeidsmarkt (Engbersen & Gabriëls 2005, Engbersen 2009) .

Het bestaan en de aard van groepsgrenzen beïnvloedt het integratie- en identificatieproces van jongeren. Alba (2005) onderscheidt heldere (*bright*) en vage (*blurred*) groepsgrenzen. Heldere groepsgrenzen betekenen een scherp onderscheid en moeilijk te overschrijden grenzen tussen groepen. De grenzen worden volgens Alba gevormd door staatsburgerschap, religie, ras en taal. Deze grenzen kunnen voor een etnische groep verschillen per nationale context en binnen de nationale context zijn er per etnische groep andere grenzen. Discriminatie-ervaringen en het gevoel afgewezen te worden door de dominante samenleving kunnen etnische groepsgrenzen versterken. Dit wordt reactieve etniciteit genoemd (Portes & Rumbaut 2001). Als reactie op discriminatie en vooroordelen kiezen jongeren ervoor hun etnische identiteit te benadrukken en zich af te zetten tegen de meerderheidsidentiteit.

Wat als belangrijke en kenmerkende aspecten van integratie wordt gezien verschilt door de tijd en is afhankelijk van zowel de nationale als de internationale context. Bij de integratie van tweede generatiemigrantenjongeren lag in eerste instantie de nadruk vooral op hun positionering. De voornaamste vragen waren: 'hoe doen ze het op school?', 'vinden ze aansluiting op de arbeidsmarkt?' en 'doen ze het beter dan hun ouders?' (bv. Crul 2000, Crul & Vermeulen 2003, Crul & Pásztor 2007, Kasinitz e.a. 2008). De antwoorden op deze vragen zijn niet eenduidig. Sociaaleconomische integratie blijkt meer dan eens geen lineair traject en verschilt tussen etnische groepen maar ook bijvoorbeeld tussen mannen en vrouwen. De laatste jaren verschuift de aandacht in Europese politieke discussies naar de identiteitsdimensie van het integratieproces. Een sterke oriëntatie op het herkomstland van de ouders of een conservatieve geloofsopvatting worden dan als snel uitgelegd als integratiebelemmerend. Identificatie met het woonland wordt gezien als het sluitstuk van succesvolle integratie. Ook in onderzoek komt er meer aandacht voor de identiteitsdimensie, bijvoorbeeld voor de rol van de religieuze en etnische identiteiten in het integratieproces (bv. Timmerman e.a. 2003, Entzinger & Dourleijn 2008, Ketner 2008).

Een thema dat veel onderzoekers bezighoudt is waarin de tweede generatiejongeren nu eigenlijk integreren. De samenleving bestaat immers uit verschillende sociaaleconomische en etnische groepen en de vraag is bij welke groepen de jongeren aansluiting vinden. Twee specifieke integratiekaders trekken de aandacht: het integreren in de lage sociaaleconomische klasse of 'armoedeculturen' en het integreren in de grootstedelijke context. Portes en Zhou (1993) wijzen op gesegmenteerde assimilatie, wat betekent dat voor een deel van de tweede generatie migrantenjongeren assimilatie niet zorgt voor sociale acceptatie en economische vooruitgang. Zij 'integreren' juist in de lage economische klasse. Zij onderscheiden in de Amerikaanse context drie aspecten die jongeren kwetsbaar maken voor deze manier van assimileren: uiterlijke kenmerken en daaraan gekoppelde vooroordelen, sterke banden met Amerikaanse minderheidsgroepen (bijvoorbeeld in de door 'zwarte' Amerikanen gedomineerde getto's) en het gebrek aan mogelijkheden voor opwaartse sociale mobiliteit door economische herstructurering (Portes & Zhou, 1993, Zhou 1997). Zij ontwikkelen, ondanks een hoge mate van acculturatie, een vijandige houding ten aanzien van de dominante blanke samenleving, vergelijkbaar met die van de 'autochtone' Amerikaanse minderheden. Dit patroon van 'neerwaartse sociaaleconomische mobiliteit' blijkt in de Amerikaanse context karakteristiek zijn voor groepen als de Mexicanen en Haïtianen (Vermeulen 2010). Voor sociaaleconomische mobiliteit is assimilatie geen vereiste en verschillende studies wijzen er zelfs op dat juist ook het vasthouden aan de cultuur van het herkomstland en een hechte etnische gemeenschap een positieve bijdrage kunnen leveren aan opwaartse sociale mobiliteit (Zhou 1997). Het behouden van de eigen cultuur fungeert als het ware als een buffer tegen neerwaartse assimilatie. Dit patroon doet zich in de Amerikaanse context voor bij groepen zoals de Cubanen en Vietnamezen (Vermeulen 2010). Ook in de Europese context wordt ondersteuning gevonden voor het idee van gesegmenteerde assimilatie. Vooral de Noord-Afrikaanse bevolkingsgroepen lijken kwetsbaar zijn voor neerwaartse sociaaleconomische mobiliteit (Vermeulen 2010). Een groot verschil tussen de Amerikaanse en Europese context is, dat ras en huidskleur in Amerika een veel prominentere rol spelen dan in Europa. In Europa ligt de nadruk op moslims als het gaat over integratieproblematiek (Vermeulen 2010). Ook ontbreken in Europa de grote getto's die worden gedomineerd door een bevolkingsgroep (Crul & Vermeulen 2003).

Naast interesse in welk deel van de bevolking de tweede generatie migrantenjongeren integreren, wordt ook de vraag gesteld op welk schaalniveau jongeren nu eigenlijk integreren. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de

nationale context van invloed is op het integratieproces (Thompson & Crul 2007, Crul & Vermeulen 2003, Koopmans & De Wit 2005). Maar behalve de invloed van de nationale context is ook de lokale integratiecontext belangrijk om het integratieproces te begrijpen (Foner 2004, Ellis & Almgren 2009). Institutionele structuren, de arbeidsmarkt, de bevolkingssamenstelling en allerlei andere factoren die relevant zijn voor de integratie van migranten en hun nakomelingen kunnen sterk variëren binnen een nationale context en dat zorgt voor specifieke integratiekaders. De grootstedelijke context, waar een groot deel van de tweede generatie migrantenjongeren woont, is zo een specifiek integratiekader. Een enorme diversiteit en etnische mix kenmerken de grote Europese steden en in bepaalde stadsdelen maakt de autochtone bevolking al lang niet meer de meerderheid van de bevolking uit. De tweede generatie migrantenjongeren groeien op met deze superdiversiteit en een groot deel van het integratieproces voltrekt zich tussen verschillende etnische groepen en niet automatisch met de autochtone bevolking (Vertovec 2006/2007). De jongeren van buitenlandse herkomst bepalen in de grote steden mede wat erbij horen betekent, in een context waar autochtoon niet de norm is. Dit kan juist bij de autochtone jongeren in deze buurten tot gevoelens van vervreemding leiden, en dan zijn zij het juist die mogelijk achterblijven in het sociaal-culturele integratieproces.

Het transnationaal perspectief

Nationale identificatie van jongeren, zeker als zij van buitenlandse herkomst zijn, is in onderzoek de afgelopen tien jaar vooral bekeken vanuit het hierboven toegelichte integratieperspectief (bv. Crul, 2000, Crul & Heering 2007, Kasinitz e.a. 2008, Berry & Sabatier 2009, Ersanilli 2009). Deze onderzoeken belichten slechts zijdelings de band met het herkomstland van de ouders. Er was weinig aandacht voor de manier waarop hun identiteiten vorm krijgen en hoe nieuwe identiteiten ontstaan als gevolg van allerlei connecties met verschillende plaatsen over de landsgrenzen heen, maar ook door contact met andere groepen in hun woonland en woonplaats. Een transnationaal perspectief op hun identiteitsvorming ontbrak de laatste jaren veelal.

Een transnationaal perspectief benadrukt juist het belang van netwerken van mensen en het tegelijkertijd betrokken zijn bij of actief zijn in meer dan één land (Vertovec 1999, Van Amersfoort 2001, Portes e.a. 2001). Niet aanpassing of inpassing van jongeren in de samenleving staat dan centraal, maar de verschillende loyaliteiten die ontstaan en ideeën die zij hebben over hun identiteit en (staats)burgerschap als gevolg van hun banden met meerdere plaatsen (Mazzucato 2004). Het gaat niet alleen om het woonland

en het herkomstland, maar ook om allerlei andere plaatsen in de wereld die de migranten verbinden met hun landgenoten en geloofsgenoten (Levitt 2009), een grensoverschrijdende gemeenschap. Het is belangrijk bij deze grensoverschrijdende praktijken het territoriale aspect niet uit het oog te verliezen. Transnationale praktijken zijn begrensd door mogelijkheden en beperkingen in de specifieke plaatsen waar ze plaatsvinden. Voor de sociale constructie van plaats is lokale betekenisgeving, het specifieke territorium, de wet en regelgeving en de economische ontwikkeling nog altijd richtinggevend (Guarnizo & Smith 1998:12). Maar ook de wet en regelgeving, beleid en ontwikkelingen in de herkomstlanden spelen een rol in het vormen van transnationale activiteiten. Voor de rol van de staat in het herkomstland (van hun ouders) is betrekkelijk weinig aandacht, terwijl het diasporabeleid ook gevolgen heeft voor de kinderen van migranten. Ook zij kunnen in aanmerking komen voor een dubbele nationaliteit en bijbehorende rechten en mogelijkheden, maar ook plichten. Niet alleen van emigranten, maar ook van hun kinderen verwacht de staat dat zij op afstand een bijdrage leveren aan het herkomstland, bijvoorbeeld door middel van geldovermakingen, investeringen of lobbyactiviteiten (Brand 2005, Gamlen 2008a, Fourn & Glick Schiller 2001).

Nu het aantal kinderen van migranten in veel landen omvangrijk is en een grote groep de volwassenheid heeft bereikt is de laatste jaren een begin gemaakt met onderzoek naar hun transnationale betrokkenheid en hoe deze verschilt van hun ouders (Levitt & Waters 2002, Haller & Landolt 2005, Fourn & Glick Schiller 2001, Straßburger 2004). De eerste uitkomsten wijzen op een zekere continuïteit in betrokkenheid bij of oriëntatie op het herkomstland over generaties, al zijn er grote verschillen tussen etnische groepen en binnen groepen naar bijvoorbeeld opleidingsniveau en leeftijd, maar ook naar stedelijke context. De intensiteit en inhoud van transnationale betrokkenheid variëren enorm. Er is een groot verschil tussen de zogenaamde transmigranten, jongvolwassenen die in twee of meer staten leven en werken en daardoor geïntegreerd zijn in meer dan één samenleving (Fourn & Glick Schiller 2001) en jongvolwassenen van wie transnationale banden vooral bestaan uit chatten en telefoongesprekken, vakantietripjes en nostalgische sentimenten. De vraag is nu hoe hun herkomstlandidentiteit samengaat met de woonlandidentiteit.

2.4 TOT SLOT: EEN NIEUWE GENERATIE FLEXIBELE BURGERS?

Deterritorialisering en denationalisering enerzijds en renationalisering anderzijds zijn geen elkaar uitsluitende trends. Het zijn twee ontwikkelingen die naast elkaar bestaan en elkaar beïnvloeden en ervoor zorgen dat de betekenis van de nationale identiteit en staatsburgerschap veranderen. Om de vraag te beantwoorden in hoeverre jongeren flexibele burgers zijn, volstaat niet om alleen naar identiteitsvorming van onderaf of alleen naar identiteitsvorming van bovenaf te kijken. Beide perspectieven zijn nodig om inzicht te krijgen in de huidige betekenis van de nationale identiteit en staatsburgerschap en worden in dit onderzoek samengebracht.

Het proces van globalisering maakt het noodzakelijk om verschillende niveaus van sociale integratie en dus ook van identificatie te onderscheiden (Engbersen 2009: 74): (1) het lokale, (2) het nationale en (3) het transnationale of grensoverschrijdende niveau. Interessant zijn in dit kader de relaties tussen de territoriale identiteiten. Vanwege de in dit hoofdstuk beschreven ontwikkelingen van een zeer grote diversiteit in de grote steden en een groeiend aantal mensen met een dubbele nationaliteit zijn vooral de relaties tussen twee nationale identiteiten en tussen de nationale identiteit en de stedelijke identiteit relevant. Dit hoofdstuk heeft duidelijk gemaakt dat de hiërarchie van territoriale identiteiten verandert en het primaire karakter van de nationale identiteit geen vaststaand feit is. De religieuze, etnische en culturele diversiteit binnen de nationale grenzen neemt toe en komt vooral samen in de grote steden. Dit roept de vraag op in hoeverre een nationale identiteit nog past in de toenemende diversiteit van de grote steden? Ook de tolerantie voor dubbele nationaliteiten roept de vraag op wat een nationaliteit dan nog betekent en hoe verschillende nationaliteiten worden gecombineerd? Deze vragen vormen het uitgangspunt van dit onderzoek naar de identiteitsvorming van Amsterdamse jongeren.